

**Zespół funkcyjny
Biura Ewidencji i Archiwum Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego¹**

PRÓBA DOKONANIA BILANSU WSPÓŁPRACY KGB - SB W LATACH 1970 - 1990. Cz. II

Ochrona kontrwywiadowcza jednostek Armii Radzieckiej stacjonujących na terenie PRL

Po zakończeniu II wojny światowej z jednostek Armii Czerwonej (a od 1946 r. Armii Radzieckiej) stacjonujących na terenie Europy Środkowej i Południowej na podstawie dyrektyw podpisanych przez Stalina utworzono tzw. Grupy Wojsk:

- Centralną (na bazie 1. Frontu Ukraińskiego) rozlokowaną w latach 1945 - 1955 na terenie Austrii i Węgier, a od 1968 r. w Czechosłowacji,
- Południową (na bazie 3. Frontu Ukraińskiego) stacjonującą w latach 1945 - 1947 na terenie Rumunii i Bułgarii, a od 1957 r. na Węgrzech,
- Okupacyjną (na bazie 1. Frontu Białoruskiego) znajdującą się w Niemczech, która w 1956 r. zmieniła nazwę na „Grupa Wojsk Radzieckich w Niemczech”, a od 1989 r. na „Zachodnia Grupa Wojsk”,
- Północną (na bazie 2. Frontu Białoruskiego), ulokowaną na terenie Polski².

Utworzenie wymienionych Grup Wojsk Armii Czerwonej było jednym z elementów postanowień konferencji jałtańskiej, traktujących Europę Środkowo-Wschodnią jako radziecką strefę wpływów. Początkowo stacjonowanie tych Grup opierało się na zapisach porozumienia pomiędzy PKWN i rządem radzieckim w sprawie stosunków między radzieckim dowództwem a administracją polską z 26 lipca 1944 r. Regulowało ono jednak pobyt Armii Czerwonej na terytorium Polski tylko w okresie wojny³. Dopiero w latach 50. podpisano umowy, które odnosiły się do pobytu tych wojsk na terenie Polski; tj. *Umowę między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich w Polsce, podpisaną w Warszawie dnia 17 grudnia 1956 roku*⁴ oraz *Porozumienie między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o wzajemnej pomocy prawnej w sprawach związanych z czasowym stacjonowaniem wojsk radzieckich w Polsce, podpisane w Warszawie dnia 26 października 1957 roku*⁵.

¹ Opracowanie pod redakcją Roberta Oska i Mirosława Grabowieckiego.

² J. Hytrek-Hryciuk, *Rosjanie nadchodzą! Ludność niemiecka a żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945 - 1948*, Wrocław 2010, IPN Oddział we Wrocławiu, s. 17 - 29.

³ P. Piotrowski, *Organizacja i dyslokacja Armii Czerwonej/Radzieckiej na terytorium Polski w latach 1944 - 1993*, w: *W objęciach Wielkiego Brata: Sowietci w Polsce 1944 - 1993*, K. Rokicki, S. Stępień (red.), Warszawa 2009, IPN, s. 123 - 149.

⁴ *Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich w Polsce, podpisana w Warszawie dnia 17 grudnia 1956 roku*, Dz.U. z 1957 r., Nr 29, poz. 127.

⁵ *Porozumienie między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o wzajemnej pomocy prawnej w sprawach związanych z czasowym stacjonowaniem wojsk radzieckich w Polsce, podpisane w Warszawie dnia 26 października 1957 roku*, Dz.U. z 1958 r., Nr 37, poz. 167.

Większość sił lądowych Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (dalej: PGWAR) zlokalizowano w dwóch miejscach: w Świętoszowie i w Bornem-Sulinowie. Oba garnizony były wyłączone spod jurysdykcji Polski. Wojska lotnicze (4. Armia Lotnicza) rozlokowane zostały wzdłuż zachodniej granicy naszego kraju, m.in. w Bagiczu, Legnicy, Kluczewie i Brzegu. Marynarka wojenna ZSRR utrzymywała w Świnoujściu Brygadę Kutrów Rakietowo-Torpedowych⁶.

Dodatkowo na terenie Polski znajdowały się dwa sztaby Armii Radzieckiej: Sztab Dowództwa Zachodniego Kierunku Strategicznego z siedzibą w Legnicy oraz Sztab PGWAR, który w 1984 r. został przeniesiony z Legnicy do Świdnicy⁷.

Jednostki AR były uznawane przez SB za obiekty o dużym znaczeniu. Wiele z nich zaliczano do kategorii „A”, co oznaczało najwyższą rangę znaczenia militarnego. Wobec tych jednostek musiały być podejmowane działania zmierzające do zapewnienia im jak najlepszej ochrony kontrwywiadowczej. Na początku lat 70. w Wydziałach II KWMO (kontrwywiad), na których obszarze stacjonowały jednostki AR, powstały Sekcje VI (tzw. sekcje wojskowe), których zadaniem była ochrona garnizonów AR⁸. Funkcjonowanie wojsk radzieckich na terytorium Polski powodowało systematyczne kontakty funkcjonariuszy Wydziału II z przedstawicielami KGB rezydującymi przy jednostkach AR. I tak, np. Sekcja VI Wydziału II KWMO w Łodzi miała za zadanie m.in. organizowanie i wykonywanie pracy kontrwywiadowczej w zakresie operacyjnej ochrony obiektów wojskowo-obronnych Wojska Polskiego oraz jednostki AR w Łowiczu, współpracę z innymi wydziałami KWMO oraz z Wojskową Służbą Wewnętrzną⁹ i kontrwywiadem wojskowym AR¹⁰. Natomiast Sekcja VI WUSW w Szczecinie realizowała przedsięwzięcia związane z zabezpieczaniem ćwiczeń wojskowych na poligonach, jak również współpracowała z Wydziałem Specjalnym KGB w Kluczewie, któremu przekazywała m.in. informacje dotyczące przebywania zachodnich dyplomatów na ochranianym terenie¹¹.

Współdziałanie Wydziałów II z oficerami kontrwywiadu AR realizowane było na podstawie wytycznych Dyrektora Departamentu II MSW z dnia 15 maja 1978 r. *Dla za-*

⁶ M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu: Armia Radziecka w Polsce 1956 - 1993*, Warszawa 2001, s. 47 - 48.

⁷ We wrześniu 1984 r. powołano główne dowództwa Zachodniego i Południowo-Zachodniego Kierunku Strategicznego. Dowództwo Zachodniego Kierunku Strategicznego rozmieszczono w Legnicy; aby zwolnić pomieszczenia sztabowe, dowództwo PGWAR przeniesiono wówczas do Świdnicy. Zachodniemu Kierunkowi Strategicznemu podlegały wojska stacjonujące na terenie NRD, Czechosłowacji, Polski, Białorusi i zachodniej Ukrainy. Dowództwo to zostało rozwiązane w czerwcu 1992 r.; wówczas do Legnicy powróciło Dowództwo PGWAR. Źródło: P. Piotrowski, *Organizacja i dyslokacja Armii Czerwonej/Radzieckiej ...*, s. 133.

⁸ Wydział VI Departamentu II zajmował się ochroną kontrwywiadowczą transportu międzynarodowego, inwigilacją środowisk krótkofalowców, a także ochroną obiektów strategiczno-obronnych Wojska Polskiego i PGWAR. Wydział VI Departamentu II miał swoje odpowiedniki w terenie jako Sekcje VI Wydz. II KWMO (od 1983 r. WUSW). Źródło: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza tom III 1975 - 1990*, P. Piotrowski (red.), Warszawa 2008, IPN, s. 24 - 50.

⁹ Wojskowa Służba Wewnętrzna zajmowała się kontrwywiadem wojskowym. Źródło: B. Kapuściak, *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957 - 1990)*, Kraków 2010, IPN, s. 15 - 16.

¹⁰ *Zakres pracy i struktura organizacyjna Wydziału II KWMO w Łodzi z dnia 17 maja 1971 r.* Źródło: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi [dalej: AIPN Ld], IPN Ld Pf10/925, k. 293 - 319.

¹¹ Informacja (brak naniesionej daty) dotycząca zabezpieczenia obiektów WP i AR na terenie województwa szczecińskiego. Sprawa obiektowa krypt. Tarcza. Źródło: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie [dalej: AIPN Sz], IPN Sz 011/2074, t. 3, k. 47.

pewnienia bezpieczeństwa radzieckich jednostek wojskowych przebywających zgodnie z Układem Warszawskim na terenie Polski, organy bezpieczeństwa PRL utrzymują kontakty z odpowiednimi organami kontrwywiadu Armii Radzieckiej(...)¹². Opierając się na powyższych wytycznych zarówno SB, jak i organa kontrwywiadu AR miały dokonywać wzajemnej wymiany informacji, udzielać sobie pomocy i wspólnie przeprowadzać przedsięwzięcia operacyjno-agenturalne mające na celu ochronę jednostek wojskowych AR na terenie Polski. Dodatkowo podstawą do organizacji pracy operacyjnej Sekcji VI Wydziałów II w tej kwestii były wytyczne Departamentu II MSW z czerwca oraz lipca 1983 r. Współdziałanie obu służb ukierunkowane było na:

- wspólne opracowywanie kontrwywiadowczego planu zabezpieczenia jednostek AR,
- udoskonalanie systemu kontrwywiadowczego zabezpieczenia jednostek i obiektów AR w celu ujawniania agentury zachodnich służb specjalnych,
- wspólne wypracowanie sytuacji operacyjnych z zamiarem zastosowania przedsięwzięć operacyjnych zmierzających do dezinformowania przeciwnika,
- wspólne podejmowanie działań operacyjnych mających na celu ujawnianie podejrzanych zainteresowań jednostką AR oraz osób mogących pozostawać w zainteresowaniu obcych służb. Dotyczyło to m.in. obywateli polskich zatrudnionych w jednostkach AR w charakterze pracowników kontraktowych i osób pracujących w instytucjach świadczących usługi na rzecz AR oraz było ukierunkowane na ujawnianie kontaktów oficerów AR z cywilami. Zgodnie z wyżej wymienionymi wytycznymi z oficerami kontrwywiadu AR współdziałał m.in. Wydz. II WUSW w Skierniewicach oraz grupa II RUSW w Łowiczu i Sochaczewie¹³.

W latach 70. Wydział VI Departamentu II założył dwie sprawy obiektowe o kryptonimach „Zapora” i „Tarcza”. Sprawy te miały swoje odpowiedniki w terenie, które prowadziły Sekcje VI Wydziałów II Komend Wojewódzkich MO¹⁴.

Celem sprawy obiektowej krypt. Zapora było kontrwywiadowcze zabezpieczenie obiektów wojskowych WP znajdujących się na terenie podległym WUSW. W jej ramach tego typu zabezpieczeniem obejmowano również jednostki wojskowe AR stacjonujące na terenie danego województwa. W prowadzonej sprawie praca operacyjna koncentrowała się m.in. na: (...) *rozbudowie sieci osobowych źródeł informacji (...) kontynuowaniu i prowadzeniu nowych działań ofensywnych w stosunku do służb przeciwnika w oparciu o sprawdzoną, pewną agenturę typowaną w takich działaniach (...) zacieśnianiu współpracy z Oddziałem Specjalnym przy Północnej Grupie Wojsk Armii Radzieckiej, zwłaszcza w zakresie przekazywania informacji naprowadzających na działalność szpiegowską, realizowaniu wspólnych przedsięwzięć w sprawach kombinacji operacyjnych (z udziałem agentury kontrwywiadu Armii Radzieckiej) oraz podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć ofensywnych wobec wrogich ośrodków wywiadowczych (...)*¹⁵.

¹² H. Marchel, *Kontrwywiadowcza ochrona obiektów wojskowych w latach 1980 - 1983 przed penetracją wywiadowczą przedstawicieli dyplomatycznych krajów kapitalistycznych akredytowanych w PRL na przykładzie woj. skierniewickiego*, praca dyplomowa, Legionowo 1985, WSO, Źródło: AIPN Ld, IPN Ld Pf 16/695, k. 105.

¹³ *Informacja dotycząca organizacji kompleksowego systemu kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektów wojskowych przez Rejonowe Urzędy Spraw Wewnętrznych*. Źródło: AIPN Ld, IPN Ld 019/42, t. 3, k. 60 - 61.

¹⁴ Sprawa obiektowa krypt. Zapora została zarejestrowana pod nr 33127 dn. 03.07.1972 r. przez Wydz. VI Dep. II MSW. Akta archiwalne nie zachowały się. Sprawa obiektowa krypt. Tarcza zarejestrowana została 18.05.1971 r. Źródło: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], IPN BU 01419/484, k. 7.

¹⁵ H. Marchel, *Kontrwywiadowcza ochrona obiektów wojskowych w latach 1980 - 1983 ...*, k. 19 - 21.

Sprawa obiektowa krypt. Tarcza została natomiast wszczęta w celu zewnętrznej operacyjnej ochrony jednostek i obiektów wojskowych AR¹⁶. Zakres współpracy z kontrwywiadem AR obejmował: ochronę obiektów radzieckich w miejscu postoju i w czasie przemarszu, wymianę informacji dotyczących obywateli polskich zatrudnionych w garnizonach AR bądź utrzymujących kontakty z ich personelem, organizację działań operacyjno-technicznych w zakresie ochrony kontrwywiadowczej¹⁷.

Jednostki wojskowe AR pozostawały w czynnym zainteresowaniu personelu dyplomatycznego głównie Francji, Belgii, Wielkiej Brytanii, Niemiec i USA. O ilości podejmowanych działań rozpoznawczych ówczesnych państw kapitalistycznych może świadczyć fakt, że mimo początkowych ograniczeń wynikających z wprowadzenia w Polsce stanu wojennego, w roku 1982 stwierdzono 355 faktów penetracji obiektów jednostek wojskowych AR przez zachodnich dyplomatów. *Odbyte przez nich podróże miały charakter zorganizowany, obejmowały najczęściej kilka województw i trwały od jednego do paru dni. Działania te były planowane i koordynowane w ramach współdziałania rezydentur wywiadowczych uplasowanych w placówkach dyplomatycznych państw NATO. Cechami charakterystycznymi podróży penetracyjnych dyplomatów były: większa agresywność, nagminne nie respektowanie przepisów drogowych i poleceń funkcjonariuszy MO, zatrzymywanie się i postoje w strefach chronionych, fotografowanie obiektów wojskowych z wolno poruszających się pojazdów (...)*¹⁸.

Według *Wytycznych w zakresie przedsięwzięć zmierzających do usprawnienia kontrwywiadowczego przeciwdziałania penetracjom obiektów WP i AR dokonywanym przez dyplomatów wojskowych krajów kapitalistycznych* Departamentu II MSW z dnia 22 czerwca 1983 r. uzyskane informacje dotyczące penetracji jednostek wojskowych AR Wydział VI Departamentu II przekazywał właściwemu Wydziałowi II KWMO, Stanowisku Kierowania Biurem „B”¹⁹, Zarządowi III Szefostwa WSW²⁰ oraz, za pośrednictwem Wydziału II KWMO w Legnicy, kontrwywiadowi PGWAR w Legnicy – jeśli dotyczyły rejonów stacjonowania jednostek AR²¹.

SB wykazywało szczególne zainteresowanie osobami zamieszkującymi w pobliżu garnizonów AR i wyjeżdżającymi czasowo na Zachód. Po uzyskaniu informacji z Wydziału Paszportów KWMO (a od 1983 r. WUSW), po złożeniu przez takie osoby

¹⁶ *Kontrwywiadowcza charakterystyka do sprawy obiektowej „Tarcza” oraz główne kierunki pracy na odcinku operacyjnej ochrony obiektów Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej.* Sprawa obiektowa krypt. Tarcza. Źródło: AIPN, IPN BU 01419/484, k. 7.

¹⁷ Informacja z dnia 14.09.1979 r. dotycząca współdziałania z Wydziałami Specjalnymi KGB w zakresie kontrwywiadowczej ochrony obiektów zlokalizowanych na terenie województwa szczecińskiego, chronionych w ramach sprawy obiektowej krypt. Tarcza. Sprawa obiektowa krypt. Tarcza. Źródło: AIPN Sz, IPN Sz0011/2074, t. 1, k. 105 - 110.

¹⁸ *Informacja o aktualnym stanie rozpoznania zagrożenia wywiadowczego obiektów wojskowych WP i AR oraz główne kierunki działań* kontrwywiadowczych. Źródło: AIPN Ld, IPN Ld 019/42, t. 10, k. 84.

¹⁹ Biuro „B” MSW zajmowało się obserwacją ludzi i miejsc. W 1983 r. Stanowisko Kierowania wchodziło w skład Wydz. XI Biura „B”, a od 1985 r., na skutek reorganizacji, funkcję kierowania wymienionym Biurem przejął Wydz. XV. Źródło: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, tom III 1975 - 1990*, P. Piotrowski (red.), Warszawa 2008, IPN, s. 33 - 34; AIPN Ld, IPN Ld 019/42, t. 10, k. 139.

²⁰ Zarząd III Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej zajmował się kontrwywiadem i prowadzeniem ważniejszych rozpracowań operacyjnych oraz analizą. Źródło: B. Kapuściak, *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej...*, s. 19.

²¹ *Wytyczne w zakresie przedsięwzięć zmierzających do usprawnienia kontrwywiadowczego przeciwdziałania penetracjom obiektów WP i AR dokonywanym przez dyplomatów wojskowych krajów kapitalistycznych.* Źródło: AIPN Ld, IPN Ld 019/42, t. 10, k. 141.

wniosku na wyjazd za granicę, sprawdzano je pod kątem powiązań z osobami wojskowymi i cywilnymi zatrudnionymi w obiektach wojskowych. Z osobami, które uzyskały zgodę na wyjazd, każdorazowo przeprowadzano rozmowę operacyjną, w której trakcie starano się je wyculić na działania podejmowane przez przedstawicieli obcego wywiadu.

Współpraca między SB a kontrwywiadem Armii Radzieckiej była szczególnie widoczna w podczas ćwiczeń wojskowych AR na poligonach lub przy zabezpieczaniu dróg przemarszu wojsk radzieckich. Dużą uwagę przywiązywano do osób zamieszkujących w pobliżu jednostki wojskowej AR w okresie trwania ćwiczeń wojskowych lub przegrupowania wojsk. W powyższej sytuacji każdorazowo uaktywniano kontrolę osób, wobec których prowadzono sprawy, zapewniano dopływ informacji o zachowaniu cudzoziemców przebywających w pobliżu jednostki wojskowej, zwiększano częstotliwość spotkań z tajnymi współpracownikami, wyculając ich na osoby interesujące się jednostkami AR. Intensyfikowano pracę operacyjno-rozpoznawczą na terenie hoteli i punktów gastronomicznych zlokalizowanych w okolicach rosyjskich garnizonów. Organizowano punkty zakryte w celu podjęcia obserwacji jednostki wojskowej, dróg dojazdowych do niej oraz osób i pojazdów wykazujących zainteresowanie daną jednostką. Przez cały czas Wydziały II ściśle współpracowały z oficerami kontrwywiadu AR oraz z funkcjonariuszami ruchu drogowego MO i ORM. Po zakończonych ćwiczeniach wojskowych na poligonie czy po przegrupowaniu wojska Wydziały II przeprowadzały analizę zebranych materiałów i informację w formie meldunku operacyjnego przesyłały do Wydziału VI Departamentu II MSW. Osoby, które przejawiały zainteresowanie ruchami wojsk radzieckich, na bieżąco poddawano kontroli operacyjnej w ramach prowadzonych spraw operacyjnych.

W latach 1985 - 1988 na podstawie uzyskanych informacji agenturalnych została wszczęta przez RUSW w Białogardzie sprawa krypt. Lokator, której figurantka Genowefa Machała była podejrzana o wywiadowcze zainteresowanie jednostkami AR w tym mieście. Machała była zatrudniona w Rejonie Dróg Publicznych w Białogardzie, skąd miała widok na jednostkę AR, a ponadto wyjeżdżała do swojej siostry mieszkającej w RFN. W sprawie tej współdziałało z oficerem kontrwywiadu AR mjr. Byczkowskim, który miał ustalić, czy i ewentualnie jakie kontakty figurantka utrzymywała z personelem jednostki. Przeprowadzono kombinację operacyjną polegającą na zacieśnieniu kontaktów agentki KGB ps. Alesia z figurantką (obie znały się wcześniej). „Alesia” wystąpiła pod legendą osoby oferującej rosyjskie konserwy mięsne i wyroby czekoladowe. Agentka dążyła do częstych kontaktów z Machałą, odwiedzała ją w domu, jednak Machała nie przejawiała zainteresowań jednostkami AR o charakterze wywiadowczym. Prowokowane przez agentkę rozmowy na tematy wojskowe i polityczne spowodowały, że figurantka zaczęła jej unikać. W związku z tym sprawę zakończono²².

Współpraca między kontrwywiadem wojskowym AR i WUSW polegała także na przesyłaniu informacji dotyczących kradzieży dokonywanych na terenie jednostki wojskowej AR lub poszukiwaniu zbiegłych żołnierzy wojska radzieckiego. Należy tu nadmienić, że zasady postępowania WUSW przy zatrzymywaniu żołnierzy radzieckich lub członków ich rodzin regulowały osobne przepisy, z których wynikało, że żołnierze AR mogli być zatrzymywani tylko w przypadku niezbędnej konieczności. Żołnierza ra-

²² A IPN Sz, IPN Sz 00105355/DVD.

dzieckiego nie można było na przykład doprowadzać do izby wytrzeźwień. Jeśli dochodziło do osadzenia go w areszcie, należało go umieścić w oddzielnym pomieszczeniu²³. Ochrona jednostek AR stacjonujących na terenie PRL była tak ważnym zagadnieniem, że oprócz cyklicznych comiesięcznych odpraw w tej sprawie odbywały się również krajowe narady poświęcone współpracy z radzieckim kontrwywiadem. Uczestniczyło w nich kierownictwo Departamentu II MSW, kierownictwo kontrwywiadu PGWAR wraz z oficerami tej służby oraz przedstawiciele KGB. Wypracowane na naradach kierunki współpracy przekazywane były w formie wytycznych do poszczególnych województw. W maju 1982 r. w Legnicy zorganizowana została narada krajowa poświęcona współpracy z kontrwywiadem AR, której przewodniczył Dyrektor Departamentu II MSW gen. bryg. Z. Sarewicz. Wzięli w niej udział przedstawiciele KGB oraz kierownictwo kontrwywiadu PGWAR wraz z oficerami tej służby²⁴. Wypracowane tu kierunki współpracy również przekazano w formie wytycznych do zainteresowanych województw²⁵.

W maju 1985 r. w Warszawie odbyło się spotkanie dotyczące operacyjnej ochrony jednostek wojskowych AR. Jej uczestnikami byli: wiceminister spraw wewnętrznych gen. dyw. Władysław Pożoga, kierownictwo Departamentu II MSW, 16 zastępców szefów WUSW ds. SB (z 15 województw, w których stacjonowały jednostki AR oraz ze Słupska – w województwie tym Armia Radziecka korzystała z portu w Ustce oraz z lotniska i poligonu wojskowego), przedstawiciele Szefostwa Wojewódzkich Spraw Wewnętrznych, przedstawiciele KGB ZSRR do stałych kontaktów z MSW PRL oraz przedstawiciele kontrwywiadu AR z Legnicy i Świdnicy. Celem tej narady miało być: dokonanie oceny stanu zagrożenia wywiadowczego ochronianych jednostek AR, omówienie zainteresowań kierunkami i metodami działalności wrogich wywiadów wobec jednostek AR oraz doskonalenie form i metod działalności SB w operacyjnym zabezpieczeniu jednostek AR²⁶.

Współpraca transgraniczna

W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Związku Radzieckim ochroną granic zajmowały się Wojska Ochrony Pogranicza (dalej: WOP). WOP ZSRR wchodził w skład KGB i był samodzielnym Zarządem. Departament WOP PRL utworzono 27.05.1945 r. Podlegał on Ministerstwu Obrony Narodowej. W 1948 r. na bazie Departamentu WOP utworzono Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza (dalej: GIOP). Z dniem 1 stycznia 1949 r. GIOP podporządkowano Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, a rok później jednostkę tę przeformowano w Dowództwo WOP. W 1952 r. WOP podlegał

²³ Zarządzenie nr 9/80 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 marca 1980 r. *Postępowanie Milicji Obywatelskiej w razie popełnienia przestępstw lub wykroczeń przez osoby wchodzące w skład wojsk radzieckich czasowo stacjonujących w Polsce lub członków ich rodzin*. Źródło: AIPN Ld, IPN Ld253/2, k. 8.

²⁴ *Informacja o aktualnym stanie rozpoznania zagrożenia wywiadowczego obiektów wojskowych WP i AR oraz główne kierunki działań kontrwywiadowczych*. Źródło: AIPN Ld, IPN Ld019/42, t. 10, k. 78.

²⁵ Zalecenia Dyrektora Departamentu II zawarto w piśmie nr ODT-12/090/82 z dnia 16 czerwca 1982 r. dotyczącym narady krajowej w Legnicy w dniu 25 maja 1982 r. (do 15 Wydziałów II, na terenie których stacjonują jednostki AR). Informacja zaczerpnięta z *Wytycznych w zakresie przedsięwzięć zmierzających do usprawnienia kontrwywiadowczego przeciwdziałania penetracjom obiektów WP i AR dokonywanym przez dyplomatów wojskowych krajów kapitalistycznych*, tamże, k. 137.

²⁶ Projekt programu narady na temat operacyjnej ochrony jednostek wojskowych AR. Źródło: AIPN, IPN BU 01153/1, k. 3 - 5.

dowódcy wojsk wewnętrznych, gen. bryg. Juliuszowi Hibnerowi. Od 1971 r., aż do reformowania w 1991 r., WOP podlegał Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. W 1990 r. Dowództwu WOP podlegało 7 Brygad (Karpacka, Górnośląska, Łużycka, Pomorska, Kaszubska, Podlasko-Mazurska i Bieszczadzka), Batalion Sudecki, Oddział Bałtycki, Graniczna Placówka Kontrolna na Okęciu oraz 3 ośrodki szkolenia²⁷.

Współpraca transgraniczna SB i KGB polegała na wymianie informacji o: dążeniach, formach i metodach działalności dywersyjnej służb specjalnych krajów zachodnich na płaszczyźnie komunikacji międzynarodowej; konkretnych osobach, firmach i organizacjach wykorzystywanych przez przeciwnika do prowadzenia działalności dywersyjnej przeciwko PRL i ZSRR; sytuacji operacyjnej w miejscach pracy za granicą pracowników transportu obydwu krajów, w tym w organizacjach międzynarodowych (np. w Międzynarodowej Organizacji Lotnictwa Cywilnego – ICAO, Międzynarodowym Związku Kolei i Międzynarodowym Związku Transportu Samochodowego); przygotowywanych akcjach dywersyjnych przeciwko zagranicznym przedstawicielstwom transportowym PRL i ZSRR; interesujących z operacyjnego punktu widzenia marynarzach państw NATO odwiedzających porty PRL i ZSRR, a także o cudzoziemcach przebywających w zagranicznych portach, którzy prowadzili wrogą działalność przeciwko polskim i radzieckim marynarzom oraz o faktach nieprzestrzegania norm zachowania się przez pracowników polskiego transportu na terytorium ZSRR i radzieckiego w Polsce²⁸.

W październiku 1970 r. KGB planowało przeprowadzić wspólnie z SB przedsięwzięcia operacyjne. Strona polska miała wprowadzić w skład załogi jednego ze statków PRL („Boruta” lub „Rokita”) kursujących na trasie Kłajpeda–Francja doświadczonego tajnego współpracownika, który miał przechwycić w portach RFN kontakty z właścicielami miejscowych sklepów obsługujących przemytników, co do których istniały podejrzenia o ich powiązania ze służbami specjalnymi państw zachodnich. Tajny współpracownik SB miał kupować u tych handlarzy towary, a następnie wwozić je do Kłajpedy. W charakterze skupującego artykuły przemytnicze miał być podstawiony agent KGB ps. Bałtia – Rosjanin pochodzenia niemieckiego, muzyk orkiestry wojskowej posiadający dalszych krewnych w RFN i Anglii. Tajny współpracownik SB i agent KGB działaliby jako wspólnicy – przemytnicy. Przemyczone towary „Bałtia” miał sprzedawać pracownikowi operacyjnemu KGB. Strona radziecka przypuszczała, że wspomniany kanał przemytu znajdzie się w zainteresowaniu zachodnich służb specjalnych i pojawią się możliwości wykorzystania go w celach kontrwywiadowczych²⁹.

Obie służby wspólnie realizowały również zadania mające na celu ujawnianie i przerywanie działalności wywiadowczej dyplomatów – pracowników zachodnich wywiadów – podczas ich podróży tranzytowych koleją przez terytoria PRL i ZSRR oraz wykrywanie kanałów przemytu, które przeciwnicy wykorzystywali w działalności dywersyjnej.

²⁷ Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945 - 1991: krótki informator historyczny*, Kętrzyn 1998, Centrum Szkolenia Straży Granicznej, s. 7 - 31.

²⁸ Plan rozwoju współpracy pomiędzy Departamentem II MSW PRL i IV Zarządem KGB ZSRR na lata 1984 - 1986 zatwierdzony przez ministra spraw wewnętrznych PRL Czesława Kiszczaka i Przewodniczącego KGB ZSRR Wiktora Czebrikowa. Źródło: AIPN, IPN BU0-654/4, k. 1 - 4.

²⁹ Wymiana korespondencji pomiędzy Departamentem II MSW i KGB ZSRR w 1970 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 38, k. 126 - 128.

W czerwcu 1973 r. KGB planowało przeprowadzić przy pomocy SB przedsięwzięcia dotyczące cudzoziemców, w tym również dyplomatów podróżujących po terytorium ZSRR pociągiem nr 25/26 relacji Warszawa–Bukareszt (i dalej do Warny). Pociąg ten, zgodnie z porozumieniem między ZSRR, PRL i Ludową Republiką Bułgarii, kursował codziennie. W jego skład wchodziły 3 wagony polskie i 7 radzieckich. KGB proponowała stronie polskiej regularną wymianę informacji odnośnie do cudzoziemców, co do których zostaną uzyskane dane o ich przynależności do służb specjalnych, (...) *a także o podjęciu wobec osób w pociągu, w razie konieczności, wspólnych kroków kontrwywiadowczych*. Wymiana informacji miała następować poprzez naczelników rejonowych wydziałów KGB obwodu lwowskiego i przemyskiego oraz Wydziałów II KWMO, telefonicznie lub na spotkaniach osobistych. Na jednym z takich spotkań, we wrześniu 1974 r., uzgodniono, że polscy konduktorzy pociągu nr 25/26, przejeżdżając przez terytorium ZSRR będą swoje spostrzeżenia dot. pasażerów z *kk przekazywać ustnie radzieckiemu kierownikowi pociągu, bądź oficerom służby granicznej ZSRR*. W działaniach miały być wykorzystywane źródła informacji uplasowane w brygadach konduktorskich, a także środki techniki operacyjnej³⁰.

Koordynowano również przedsięwzięcia dotyczące ochrony tajemnicy i zapewnienia bezpieczeństwa transportów wojskowych w punktach przekraczania granicy państwowej. KGB werboowało do współpracy Polaków, którzy byli zatrudnieni jako pracownicy PKP. Służbę tę interesowały zagadnienia dotyczące m.in. pracowników PKP posiadających dostęp do tajemnicy państwowej i służbowej, osób, z którymi kontaktowali się Rosjanie oraz bezpieczeństwa transportów kolejowych Armii Radzieckiej, w tym okresy i przyczyny postojów.

W trakcie współpracy transgranicznej SB i KGB realizowały przedsięwzięcia w zakresie ujawniania i rozpracowywania pracowników wywiadów państw zachodnich i ich agentów działających pod przykryciem międzynarodowych organizacji transportu i łączności, m.in. Komitetu do spraw Transportu Wewnętrznej Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ, Komitetu do spraw Transportu Wewnętrznej Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ, Komitetu Technicznego do spraw Kontenerów, Światowego Związku Pracowników Poczty, firm transportowo-spedycyjnych i morskich m.in. „Marchshipping” (Kanada), „Frantex” oraz „Helmsing” (RFN)³¹.

W 1978 r. KGB planowała podjąć wspólnie z SB działania operacyjne wobec Janusza Łazara, pracownika francuskiej firmy spedycyjno-transportowej „Eteks”, utrzymującego kontakty z radziecką firmą „Sovtransavto”. J. Łazarz okresowo odwiedzał swoich krewnych w PRL. Wspólne działania służb miały doprowadzić do ujawnienia i zdemaskowania współpracy wyżej wymienionego ze służbami specjalnymi Francji³².

³⁰ Wymiana korespondencji pomiędzy Departamentem II MSW i KGB ZSRR w 1973 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 48, k. 38 - 45. W materiałach źródłowych brak jest informacji, czy porozumienie dotyczące pociągu nr 25/26 obejmowało również Rumunię.

³¹ *Plan rozwoju współpracy pomiędzy Departamentem II MSW PRL i II Głównym Zarządkiem KGB ZSRR na lata 1978 - 1981* zatwierdzony przez ministra spraw wewnętrznych PRL Stanisława Kowalczyka i Przewodniczącego KGB ZSRR Jurija Andropowa. Źródło: AIPN, 0-654/2, k. 9 - 10.

³² Wykaz przedsięwzięć operacyjno-agenturalnych dotyczących figurantów pozostających we wspólnym zainteresowaniu Departamentu II MSW PRL i II Głównego Zarządu KGB ZSRR, które były zaplanowane na lata 1978 - 1981, podpisany przez Dyrektora Departamentu II MSW PRL gen. bryg. Władysława Pożogę oraz Szefa II Głównego Zarządu KGB ZSRR gen. dyw. G. F. Grigorienkę. Źródło: AIPN, 0-654/2, k. 27.

Rozpracowywano zarówno pracowników stałych przedstawicielstw zachodnich towarzystw morskich w PRL i ZSRR podejrzanych o przynależność do służb specjalnych, jak również pracowników wywiadu i agentów spośród załóg statków przybywających do obu krajów. W 1978 r. zorganizowano wspólne kompleksowe przedsięwzięcia operacyjno-agenturalne zmierzające do ujawnienia i udokumentowania wrogiej działalności zachodnioniemieckich marynarzy o nazwisku Szulce i Timman ze statku „Helmsing” oraz członków załóg zachodnioniemieckiego armatora „Kargo Liner”, którzy w polskich i radzieckich portach zajmowali się zbieraniem informacji wywiadowczych³³.

W latach 1978 - 81 KGB i SB rozpoczęły rozpracowanie właścicieli sklepów „Neptun”, „Misca”, „Syrena”, „Wenus”, „Baltoni import-export” i „Gryf” w Kopenhadze, należących do byłych obywateli polskich, którzy wciągali marynarzy polskich i radzieckich w przemyt. Do rozpracowania miała być wykorzystana agentura ulokowana w załogach polskich i radzieckich statków, regularnie zawijających do portu w Kopenhadze³⁴.

Podczas realizowanych działań baczna uwagę zwracano na interesujących z operacyjnego punktu widzenia marynarzy państw NATO odwiedzających porty PRL i ZSRR, a także na przebywających w zagranicznych portach cudzoziemców, którzy prowadzili wrogą działalność przeciwko polskim i radzieckim marynarzom.

W 1984 r. wspólnie rozpracowywano Rudolfa Schepersa, obywatela RFN, który był II. nawigatorem zachodnioniemieckiego statku „Bremer Horst Bishopp”. W czasie pobytów w polskich i radzieckich portach Schepers fotografował radzieckie okręty wojenne i urządzenia portowe³⁵.

W tym samym roku sojusznicze służby wspólnie przeprowadziły ofensywne przedsięwzięcia operacyjne wobec obywatela RFN o nazwisku Kölne, kadrowego pracownika zachodnioniemieckich służb wywiadowczych, który pracował pod przykryciem w Urzędzie Morskim i ds. Żeglugi w Hamburgu (instytucji wykorzystywanej przez wywiad RFN). Prowadzone działania miały na celu głębsze rozpoznanie stopnia zagrożenia ze strony Kölne i jego współpracowników³⁶.

W celu sprawniejszej i efektywniejszej współpracy służb konieczne było, o czym wspomiano wyżej, organizowanie spotkań ich przedstawicieli. W kwietniu 1976 r. planowano odbyć robocze spotkanie przedstawicieli KGB i szczecińskiej SB poświęcone omówieniu aktualnej sytuacji operacyjno-politycznej w zakresie kontrwywiadowczego zabezpieczenia międzynarodowego transportu morskiego oraz dalszych wspólnych działań operacyjnych w tym obszarze. O tych planach Dyrektor Departamentu II MSW gen. W. Pożoga poinformował Zastępcę Komendanta Wojewódzkiego MO ds. SB w Szczecinie płk. Z. Baranowskiego. Przygotowując spotkanie, gen. Pożoga powoływał się na plan współpracy między KGB i Departamentem II oraz na uzgodnienia zawarte na spotkaniu w Wilnie we wrześniu 1972 r. (spotkanie to było wspólną konferencją przedstawicieli KGB Litewskiej SSR, MSW PRL i MBP NRD). W szczecińskim spotkaniu udział wzięli: z ramienia KGB – naczelnik Wydziału Morskiego II Zarządu Głównego

³³ Tamże, k. 27 - 28.

³⁴ Tamże, k. 28.

³⁵ Wykaz przedsięwzięć dotyczących obiektów wzajemnego zainteresowania Departamentu II MSW PRL i IV Zarządu KGB ZSRR na lata 1984 - 1986. Źródło: AIPN, IPN BU 0-654/4, k. 7.

³⁶ Tamże, k. 10

KGB ZSRR płk Aleksander Iwanowicz Archipow, naczelnik Zarządu II KGB Litwy płk Antonas Ignatowicz Naras, naczelnik Kłajpedzkiego Wydziału Miejskiego KGB Litwy ppłk Anzelmas Jonowicz Armonas i zastępca naczelnika pionu II KGB Obwodu Leningradzkiego mjr Albert Fiedorowicz Starodubcew. Z ramienia polskiej SB natomiast – płk A. Pudło z Grupy „Wisła” w Leningradzie³⁷.

Rozpracowywanie i przeciwdziałanie aktywności zachodnich służb specjalnych

Na podstawie analizowanych materiałów źródłowych można wysunąć tezę, że działania podejmowane w latach 1970 - 1990 przez służby specjalne państw zachodnich w stosunku do krajów bloku wschodniego przyczyniły się do zacieśnienia współpracy między SB i KGB w zakresie przeciwdziałania i zwalczania aktywności tych służb. Celem wspólnie prowadzonych przedsięwzięć operacyjnych było ujawnianie i rozpracowywanie pracowników wywiadów państw zachodnich prowadzących działalność agenturalną, m.in. dyplomatów, dziennikarzy i handlowców, wykrywanie realizowanych przez nich operacji agenturalnych na terenie PRL i ZSRR oraz realizacja wspólnych przedsięwzięć w zakresie kontroli zachowywania się i działań pracowników służb specjalnych krajów kapitalistycznych w czasie ich podróży z PRL do ZSRR i odwrotnie. Wspólnie organizowano gry kontrwywiadowcze ze służbami specjalnymi państw zachodnich. Zbierano informacje o pracownikach dyplomatycznych tych państw, akredytowanych w PRL i ZSRR, o ich zachowaniu i działalności przed przyjazdem do obu krajów i w czasie przebywania w nich oraz ujawniano ich kontakty z ustalonymi pracownikami wywiadów. Sprawdzano również i rozpracowywano (zgodnie z wzajemnymi prośbami) niektórych obywateli PRL i ZSRR, szczególnie podejrzanych o współpracę z zachodnimi służbami specjalnymi. Wymieniano się także informacjami na temat podejrzanych kontaktów polskich i radzieckich obywateli z pracownikami przedstawicielstw państw zachodnich. Wzajemne możliwości wykorzystywano ponadto do tworzenia warunków operacyjno-technicznego docierania do przedstawicielstw państw zachodnich w PRL i ZSRR oraz do ich rezydentur działających pod przykryciem tych przedstawicielstw (przy zaangażowaniu w miarę potrzeby specjalistów SB i KGB, dzięki którym próbowano uzyskiwać dane o systemach zabezpieczeń wyżej wymienionych placówek, z uwzględnieniem wszelkich wprowadzonych zmian, oraz informacje o aktualnych środkach łączności wywiadowczej stosowanych przez rezydentury placówkowe w ambasadach i konsulatach).

Dużą uwagę przywiązywano do ochrony tajemnicy dotyczącej problematyki politycznej, gospodarczej, wojskowej oraz naukowo-technicznej PRL i ZSRR. W związku z tym sprawdzano i rozpracowywano osoby zatrudnione w przedstawicielstwach banków, firm handlowych, turystycznych i innych w PRL i ZSRR, wobec których nie było danych o ich przynależności do służb specjalnych, a którzy wykorzystywali oficjalne kontakty z polskimi i radzieckimi instytucjami do zbierania informacji szpiegowskich na tematy handlowe, gospodarcze i inne. Ujawniano zagraniczne firmy handlowe, gospodarcze i turystyczne wykorzystywane przez zachodnie służby spe-

³⁷ Pismo z 12.04.1976 r. adresowane do Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO ds. SB płk. Z. Baranowskiego i podpisane przez Dyrektora Dep. II MSW gen. bryg. W. Pożogę. W piśmie brak jednak bliższych danych dotyczących spotkania w Wilnie. Źródło: AIPN Sz, IPN Sz 0011/2114.

cialne w charakterze instytucji przykrycia do działań szpiegowskich przeciwko PRL i ZSRR, które to utrzymywały kontakty z odpowiednimi instytucjami polskimi i radzieckimi. Zapewniano „ochronę” obywateli PRL i ZSRR na międzynarodowych targach, wystawach, konferencjach naukowych oraz wymieniano się informacjami operacyjnymi o przygotowywanych przez zachodnie wywiady wrogich działaniach przeciwko obywatelom obu krajów.

Przedsięwzięcia ofensywne realizowane przez SB i KGB polegały m.in. na tworzeniu warunków zmuszających pracowników rezydentur do działania w okolicznościach kontrolowanych przez jednostki kontrwywiadu PRL i ZSRR. Celem było ewentualne zatrzymanie ich z dowodami winy, przejęcie materiałów szpiegowskich, a także przygotowanie i realizacja wspólnych przedsięwzięć zmierzających do demaskowania i kompromitacji służb specjalnych krajów demokracji zachodniej.

W 1971 r. KGB przeprowadzało na terenie PRL przedsięwzięcie operacyjne polegające na podosłaniu wywiadowi amerykańskiemu swoich agentów – małżeństwa Katkiewiczów, pracowników Instytutu Chemii Drewna Akademii Nauk Łotewskiej SRR. Katkiewiczowie mieli odwiedzić Warszawę na zaproszenie Zbigniewa Laurowa, pracownika Katedry Użytkowania Lasu. Agenci KGB (...) *przy pomocy Laurowa, lub bez niego, zależnie od okoliczności, odwiedzą „ośrodek kultury” przy ambasadzie USA, gdzie nawiążą kontakt z którymś z pracowników ośrodka, poprzez którego następnie spróbują nawiązać kontakt z przedstawicielem generalnego konsulatu lub ambasady USA*. SB miało udzielić im pomocy, a także sprawdzić Zbigniewa Laurowa. W materiałach źródłowych brak jednak informacji o dalszych przedsięwzięciach realizowanych w tej sprawie³⁸.

Sprawdzano i rozpracowywano, zgodnie z wzajemnymi prośbami, niektórych obywateli PRL i ZSRR podejrzewanych o kontakty ze służbami specjalnymi państw zachodnich, a także wymieniano się informacjami o podejrzanych kontaktach polskich i radzieckich obywateli z ustalonymi pracownikami przedstawicielstw tych państw.

W celu wykrycia działalności agenturalnej pracowników rezydentur zachodnich wywiadów występujących pod przykryciem, a także ich stałych przedstawicielstw w ZSRR i PRL, przeprowadzano liczne przedsięwzięcia operacyjne polegające m.in. na podsylaniu im tajnych współpracowników SB i agentów KGB oraz organizowaniu wspólnych gier kontrwywiadowczych. Przykładem takich działań może być wspólne rozpracowywanie Alfreda Blumenfelda.

W 1972 r. Blumenfeld przebywał w Leningradzie jako konsul generalny RFN. Wcześniej był I. sekretarzem ambasady RFN w ZSRR, a w latach 1963 - 1966 zastępcą Szefa Przedstawicielstwa Handlowego RFN w Warszawie. Od 1963 r. w działaniach przeciwko niemu wykorzystywany był tajny współpracownik SB ps. Andrzej. Wspólna operacja SB i KGB polegała na podstawieniu Blumenfeldowi poprzez „Andrzeja” (do werbunku dla niemieckiego wywiadu) agenta KGB ps. Lwow, wywodzącego się spośród radzieckich dziennikarzy. W związku z tym, na prośbę KGB do Moskwy udali się „Andrzej” oraz jego oficer prowadzący – ppłk. A. Karpa, w celu zapoznania się z tym agentem. W 1973 r. KGB informowała SB, że jest zainteresowana dalszym rozwojem kontaktów „Andrzeja” z Blumenfeldem. W następnych miesiącach z kolei

³⁸ Wymiana korespondencji pomiędzy Departamentem II MSW a KGB ZSRR w 1971 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 36, k. 252 - 253.

SB informowała KGB o spotkaniach mężczyzn. W materiałach źródłowych brak jednak szerszych informacji na ten temat³⁹.

Ponadto SB i KGB wykorzystywały obywateli ZSRR przebywających na terenie Polski do działań ofensywnych zmierzających do zarekomendowania ich wywiadowi brytyjskiemu za pośrednictwem British Council (instytucja reprezentująca Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej w zakresie współpracy kulturalnej i edukacyjnej). W 1972 r. przeprowadzono wspólną kombinację operacyjną mającą na celu wprowadzenie do British Council agenta KGB ps. Ludmiła za pośrednictwem tajnego współpracownika SB ps. Tulipan. „Ludmiła” była żoną oficera AR i nauczycielką w szkole średniej. W trakcie przeprowadzenia kombinacji dochodziło do bezpośrednich kontaktów Naczelnika Wydziału II w Łodzi kpt. Kazimierza Pjanki („Tulipan” był prowadzony przez ten Wydział) z oficerem operacyjnym KGB Szarowem⁴⁰.

W październiku 1973 r. po raz pierwszy odbył się w Związku Radzieckim XXIV Kongres Międzynarodowej Federacji Astronautycznej, na który przybyło około 1500 przedstawicieli światowej nauki i przemysłu. Strona radziecka posiadała materiały operacyjne dotyczące dość licznej grupy osób biorących udział w takich kongresach i jednocześnie realizujących przedsięwzięcia operacyjno-agenturalne⁴¹.

Miesiąc wcześniej (we wrześniu) w Warszawie obradowało Zgromadzenie Generalne Międzynarodowego Towarzystwa Astronomicznego. W związku z tym KGB delegowało na ten okres swoich pracowników operacyjnych do realizacji przedsięwzięć kontrwywiadowczych dotyczących członków delegacji tego Zgromadzenia. Niektóre z przedsięwzięć planowane były wspólnie przez SB i KGB⁴².

KGB posiadało agenturę i osoby zaufane, które włączane były w skład delegacji udających się na różnego rodzaju konferencje, m.in. na konferencje Światowego Stowarzyszenia Geofizyków, Światowej Organizacji Meteorologów, Amerykańskiego Instytutu Aeronautyki i Astronautyki oraz Amerykańskiego Stowarzyszenia Lekarzy. W tego typu konferencjach uczestniczyli również polscy naukowcy, dlatego KGB proponowało SB wspólne przedsięwzięcia: (...) *w niektórych wypadkach istnieje możliwość realizacji uzgodnionych posunięć operacyjno-agenturalnych i dokonywania wymiany informacji operacyjnych*⁴³.

Oprócz wyżej wymienionych przedsięwzięć prowadzonych w stosunku do naukowców, KGB „zabezpieczało” obywateli ZSRR na międzynarodowych targach i wystawach, wysyłając razem z delegacją swoich pracowników. Przykładem może być XV doroczna sesja Komitetu Badań Kosmosu, która odbyła się w RFN. W składzie radzieckiej delegacji na tę sesję miał znajdować się oficer KGB⁴⁴.

³⁹ Wymiana korespondencji pomiędzy Departamentem II MSW i KGB ZSRR w latach 1970 - 1973 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 40, k. 141 - 197.

⁴⁰ Brak szczegółowych informacji dotyczących kombinacji prowadzonej przeciwko British Council. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 41, k. 67 - 74.

⁴¹ Wymiana korespondencji pomiędzy Departamentem II MSW i KGB ZSRR w latach 1970 - 1973 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 48, k. 256. Brak szczegółowych informacji dotyczących prowadzonych przedsięwzięć operacyjno-agenturalnych.

⁴² Tamże, k. 256. W materiałach brak szczegółów odnośnie do przedsięwzięć operacyjnych dotyczących Zgromadzenia Towarzystwa Astronomicznego.

⁴³ Tamże, k. 257.

⁴⁴ Tamże.

W 1977 r. SB podjęła działania wobec Artura Smitha, radcy ekonomicznego ambasady USA w Warszawie, który w latach 1973 - 1975 przebywał w ambasadzie USA w Moskwie. W czasie pobytu w ZSRR Smith był rozpracowywany przez KGB przy pomocy agenta ps. Ekonomista. W celu kontynuacji tych działań w listopadzie 1978 r. w Warszawie wraz z „Ekonomistą” przebywał oficer KGB. Z tym ostatnim Smith utrzymywał zażyłe kontakty podczas swojego pobytu w Moskwie. Polegały one głównie na (...) *wzajemnych sondażach i przekazywaniu określonych informacji wyprzedzających*. Założeniem kombinacji służb specjalnych było zorientowanie się, czy Smith podejmie ponowny kontakt z „Ekonomistą”. W wyniku uzgodnień kierownictwa Wydziału I Departamentu II MSW odbytych w obecności płk. W. Kazmina, prawdopodobnie oficera KGB, postanowiono, że agent skontaktuje się z Amerykaninem w czasie jego pobytu w Warszawie. Gdy do spotkania doszło, Smith scharakteryzował swój pobyt w Polsce oraz zainteresowania wydziału ekonomicznego ambasady USA.

W 1979 r. doszło do jeszcze dwóch spotkań agenta KGB z Arturem Smithem na terenie Polski, podczas których Departament II MSW przeprowadzał czynności kontrolne wobec tego ostatniego. W tym celu SB wykorzystywała tajnych współpracowników ps. Maryla, ps. Continental oraz ps. Tom, którzy dostarczali informacji o kontaktach Amerykanina, jego wyjazdach w teren oraz zainteresowaniach handlowych.

Dużą uwagę w realizowanych samodzielnie lub wspólnie przez obie służby przedsięwzięciach zwracano na ujawnianie i rozpracowywanie pracowników wywiadów państw zachodnich, prowadzących działalność agenturalną wśród przebywających w PRL i ZSRR zagranicznych dziennikarzy zatrudnionych w agencjach prasowych i radiowo-telewizyjnych.

W 1978 r. realizowano wspólne przedsięwzięcia dotyczące rozpracowania Bekherna Ebekharta, korespondenta DPA w Moskwie, podejrzewanego o przynależność do BND. W działaniach tych miała być wykorzystana agentura SB i agentura Grupy „Wisła” w Moskwie⁴⁵. W tym samym roku podjęto działania wobec G. M., które miały być ukierunkowane na ujawnienie faktów świadczących o jego działalności wywiadowczej.

M. urodził się we Francji. W 1954 r. przyjechał wraz z matką do Polski (matka pochodziła z Polski; została wydalona z Francji za przynależność do Francuskiej Partii Komunistycznej). W 1969 r. M. został pozyskany do współpracy z Departamentem II MSW jako TW ps. Radek. W tym samym roku wyjechał na stałe do Francji. W związku z jego wyjazdem za granicę materiały dotyczące jego osoby zostały przekazane do Departamentu I MSW (wywiad cywilny).

M. jednak niechętnie odnosił się do spotkań z funkcjonariuszami, a w 1975 r. odmówił z nimi współpracy. W tym samym roku wyjechał do Moskwy; tu objął stanowisko stałego korespondenta radia francuskiego. W 1975 r. Departament I MSW przesłał do KGB informacje na jego temat oraz wystosował prośbę o pomoc w jego ponownym pozyskaniu do współpracy. W 1977 r. KGB zainteresowało się wspólnym rozpracowaniem M. W materiałach brak jednak informacji o prowadzonych przez SB i KGB działaniach operacyjnych w tej sprawie w latach 1978 - 1980. W aktach znajdujesię jedynie

⁴⁵ Wykaz przedsięwzięć operacyjno-agenturalnych wobec figurantów pozostających we wspólnym zainteresowaniu Departamentu II MSW PRL i II Głównego Zarządu KGB ZSRR, jakie były zaplanowane na lata 1978 - 1981, podpisany przez Dyrektora Departamentu II MSW PRL gen. bryg. Władysława Pożogę oraz Szefa II Głównego Zarządu KGB ZSRR gen. dyw. G. F. Grigorienkę. Źródło: AIPN, IPN BU 0-654/2, k. 24 - 25.

zapis z 1980 r. (...) *antypolskie nastawienie i powiązanie z opozycją (...) sytuacja taka nie stwarza możliwości pozyskania go do współpracy z nami*⁴⁶.

W 1987 r. Wydz. II WUSW w Szczecinie postanowił podjąć działania wobec placówki CIA uplasowanej w ambasadzie USA w Bonn. W tym celu wykorzystano tajnego współpracownika SB ps. A-1, który od 1986 r. wyjeżdżał do RFN do żony i syna. Celem planowanych operacji ofensywnych było zainspirowanie służb USA do werbunku A-1, rozpoznanie form i metod działania tych służb oraz zakresu ich zainteresowania personelem radzieckich obiektów wojskowych na terenie województwa szczecińskiego. Plan działań ofensywnych wobec służb USA zakładał udanie się „A-1” do ambasad USA w Bonn, gdzie miał opowiedzieć o zwerbowaniu go przez oficera AR, który zlecał mu obserwację dyplomatów USA w czasie ich pobytów w szczecińskim hotelu „Neptun” oraz zapamiętywanie obiektów militarnych w RFN. Jako motyw działania „A-1” miał przedstawić niechęć do Rosjan związaną z wydarzeniami historycznymi oraz oszukaniem go przez Rosjanina, z którym zamierzał prowadzić działalność handlową. Kombinację realizowano wspólnie z Wydziałem Specjalnym KGB w Kluczewie. „A-1” nawiązywał kontakt z agentem KGB, zostawiając list w jednostce AR w Szczecinie. Kontakt z drugą stroną nawiązywany był za pomocą kartki pocztowej.

Agentem KGB był Michał Nikołajewicz Woronkiewicz (lub Woroncow), w wieku około 40 lat. Absolwent Charkowskiego Instytutu Lotniczego. Do jego zadań służbowych należało m.in. wizytowanie jednostek AR. Powyższe informacje dotyczące działalności Rosjanina „A-1” miał przekazać służbom USA. W czasie przeprowadzania kombinacji doszło do kilku bezpośrednich kontaktów „A-1” z ambasadą USA w Bonn oraz do kilku kontaktów telefonicznych. Początkowo dyplomaci USA zlecali podstawionemu agentowi wykonywanie poleceń KGB i informowanie o tym ambasadzie USA w Bonn, a także zapowiedzieli ewentualny kontakt na terenie Polski. W rezultacie jednak służby amerykańskie przestały interesować się ofertą „A-1” (materiały źródłowe nie podają jednak, czym było to podyktowane)⁴⁷.

Odrębną kwestię we współpracy SB i KGB stanowiły służby specjalne Chińskiej Republiki Ludowej oraz Japonii. Wymieniano się informacjami na ich temat oraz podejmowano przedsięwzięcia przeciwko tym służbom w zakresie zwalczania i kontroli operacyjnej ich działalności, prowadzonej z pozycji placówek dyplomatycznych znajdujących się na terenie PRL i ZSRR.

W grudniu 1970 r. KGB wspólnie z SB realizowało przedsięwzięcie operacyjne polegające na podstawieniu pracownikom ambasady ChRL na terenie Polski agenta KGB. Właśnie w związku z tym do niejkiej Wiery Żelubowskiej, zamieszkałej w Białej Podlaskiej, przyjechał jej brat Georgij (Jurij) Kamiński, s. Michała, ur. w 1926 r., agent KGB ps. Juriew. Otrzymał on zadanie odwiedzenia ambasady chińskiej w Warszawie pod pretekstem poszukiwania brata. Postępowanie „Juriewa” było obliczone na ewentualne „podstawienie” go służbom ChRL. SB otrzymało zadanie stworzenia warunków odwiedzenia ambasady przez agenta KGB oraz jego skontrolowania. Polecenia strony radzieckiej były realizowane przy współudziale pracownika KGB z przedstawicielstwa w Warszawie – Winokurowa⁴⁸.

⁴⁶ AIPN, IPN BU 0189/38.

⁴⁷ AIPN Sz, IPN Sz 0079.

⁴⁸ W materiałach brak szczegółów dotyczących tego przedsięwzięcia. Źródło: AIPN, IPN BU 01062/42, t. 38, k. 358 - 359.

W 1978 r. przygotowano i zrealizowano działania operacyjne służące wprowadzeniu tajnych współpracowników Grupy „Wisła” ps. Józek, ps. S i ps. E do rozpracowania dyplomatów z ambasady ChRL oraz innych stałych przedstawicielstw Chin w ZSRR, podejrzanych o związki z chińskimi służbami specjalnymi (m.in. asystenta attaché wojskowego ChRL w ZSRR oraz korespondenta agencji „Sinhua” w Moskwie)⁴⁹.

W celu sprawniejszej koordynacji przedsięwzięć operacyjnych prowadzonych w stosunku do zachodnich służb specjalnych oraz wymiany doświadczeń SB i KGB przeprowadzały coroczne spotkania robocze w Warszawie i w Moskwie na szczeblu naczelników wydziałów. Przykładem może być spotkanie, które odbyło się w dniach 15 - 18 maja 1989 r. (...) przebywała w Warszawie delegacja Wydziału XVII II Zarządu Głównego KBP ZSRR w składzie: płk Jużakow Boris Michajłowicz – Naczelnik Wydziału, ppłk Ponomariow Aleksiej Iwanowicz – kierownik sekcji, mjr Christowskij Sergiej Wsiewołodowicz – kierownik sekcji (...) Towarzysze radzieccy poinformowali o stosowanych przez CIA i BND nowych elementach w łączności korespondencyjnej, kontenerowej, a także radiowej z wykorzystaniem sztucznych satelitów (...) Wydział XVII II Zarządu Głównego KBP ZSRR przekazał stronie polskiej 70 próbek charakterów pisma, którymi sporządzone są „gotowce” oraz kasetę magnetofonową, zawierającą film dotyczący radiowego wyposażenia szpiegowskiego najnowszej generacji, w który wyposażeni są szczególnie cenni agenci CIA⁵⁰.

Szkolenia funkcjonariuszy SB w szkołach związanych ze służbami specjalnymi ZSRR

Zagadnienia dotyczące szkoleń funkcjonariuszy MSW PRL w Wyższej Szkole KGB ZSRR po raz pierwszy zostały poruszone w kwietniu 1972 r. w Moskwie, podczas rozmów Ministra Wiesława Ociepki z kierownictwem KGB. W ich wyniku pierwsza grupa, licząca 10 funkcjonariuszy, została skierowana na roczne przeszkolenie operacyjne w Wyższej Szkole KGB ZSRR w listopadzie 1972 r.⁵¹. Dopiero rok później, 28 maja 1973 r., podpisane zostało *Zarządzenie Nr 054/73 Ministra Spraw Wewnętrznych* w sprawie zasad kierowania funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych na studia i kursy w szkołach KGB i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, określające zasady rekrutacji do szkół w ZSRR oraz warunki kształcenia i rozliczania kosztów pobytu⁵². Zarządzenie to straciło moc 6 marca 1975 r. Od tej pory obowiązywało *Zarządzenie nr 018/75 Ministra Spraw Wewnętrznych* w sprawie rekrutacji i warunków kształcenia funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych w wyższych szkołach ZSRR. Pomiędzy wymienionymi dokumentami nie było istotnych różnic⁵³.

⁴⁹ Plan rozwoju współpracy pomiędzy Departamentem II MSW PRL i II Zarządem Głównym KGB ZSRR na lata 1978 - 1981, zatwierdzony przez ministra spraw wewnętrznych PRL Stanisława Kowalczyka i Przewodniczącego KGB ZSRR Jurija Andropowa. Źródło: AIPN, IPN BU 0-654/2, k.23.

⁵⁰ Raport z dnia 29.06.1989 r. dotyczący rozmów z delegacją Wydziału XVII II Zarządu Głównego KGB ZSRR w dniach 15 - 18 maja 1989 r. Źródło: AIPN, IPN BU 01211/102, k. 186 - 187.

⁵¹ Wyciąg ze sprawozdania z wizyty Towarzysza Wiesława Ociepki w Moskwie w dniach 11 - 14 kwietnia 1972 r. Źródło: AIPN, IPN BU 0-637/2, k. 3.

⁵² *Zarządzenie Nr 054/73 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28 maja 1973 r.* Źródło: AIPN, IPN BU 1225/649, k. 18 - 21.

⁵³ *Zarządzenie nr 018/75 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 marca 1975 r.* Źródło: AIPN, IPN BU 1254/162, k. 128 - 134.

Wspomniane zarządzenia zawierały kryteria, jakie musiał spełniać funkcjonariusz resortu spraw wewnętrznych PRL chcący odbyć przeszkolenie lub studia w ZSRR. W §1 ust. 2 znajduje się informacja: *Na studia lub przeszkolenie specjalne w ZSRR może być typowany funkcjonariusz, którego cechuje wysoka ideowość (...) wyróżnia się w pracy zawodowej, posiada znajomość języka rosyjskiego (...) Skierowanie funkcjonariusza na studia lub przeszkolenie (...) należy traktować jako szczególne wyróżnienie*⁵⁴.

Funkcjonariusze MSW PRL byli kierowani na przeszkolenia specjalne, studia wyższe, studia doktoranckie lub habilitacyjne do Akademii MSW ZSRR, Wyższej Inżynierskiej Szkoły Pożarniczo-Technicznej MSW ZSRR i Wyższej Szkoły KGB. Studia te odbywały się w systemie dziennym lub zaocznym. W przypadku systemu zaocznego funkcjonariusz w czasie całego cyklu nauki kilkanaście razy wyjeżdżał do ZSRR. Z każdego pobytu sporządzał sprawozdania. W czasie tych wyjazdów spotykał się z promotorem pracy, uczęszczał na lektorat języka rosyjskiego, zapoznawał się z literaturą niezbędną do napisania pracy, brał udział w pracach społecznych na uczelni bądź uczestniczył w wycieczkach i spotkaniach z innymi studentami.

Na studia doktoranckie i habilitacyjne byli kierowani funkcjonariusze będący pracownikami naukowo-dydaktycznymi, naukowo-badawczymi albo kandydatami na takich pracowników. Musieli też zajmować wyższe stanowiska kierownicze lub posiadać duże doświadczenie w służbie, wykazywać zainteresowania i uzdolnienia do pracy naukowo-badawczej lub naukowo-dydaktycznej, posiadać co najmniej 5-letni staż pracy w resortcie spraw wewnętrznych i odpowiednie przeszkolenie resortowe. Dodatkowo kandydat na studia habilitacyjne powinien posiadać stopień naukowy doktora oraz przedstawić dorobek naukowy z określonej dziedziny nauki lub dyscypliny naukowej⁵⁵.

Na przeszkolenie specjalne można było kierować funkcjonariuszy MO i SB od stanowiska zastępcy naczelnika wydziału (lub równorzędnego) wzwyż, przewidzianych do objęcia wyższych stanowisk służbowych. Jednocześnie warunkiem udziału w takim szkoleniu było posiadanie wykształcenia wyższego, co najmniej 5-letniego stażu pracy w SB (lub zwładzie WOP) i odpowiedniego przeszkolenia resortowego⁵⁶.

Szkoła KGB była informowana przez stronę polską nie później niż na trzy miesiące przed skierowaniem grupy na szkolenie o poziomie wykształcenia ogólnego każdego słuchacza, posiadanym przez niego przygotowaniu do pracy operacyjnej, szczególnie operacyjno-agenturalnej, zajmowanych stanowiskach oraz stopniu znajomości języka rosyjskiego⁵⁷. Opiekę nad funkcjonariuszami przebywającymi na studiach sprawował kierownik Grupy Operacyjnej „Wisła” MSW PRL przy KGB, do którego obowiązków należało udzielanie niezbędnej pomocy związanej z przyjazdem, pobytem i wyjazdem funkcjonariuszy, czuwanie nad ich właściwą postawą w czasie pobytu, rozliczanie funduszy przydzielonych kierownikom poszczególnych grup oraz składanie Dyrektorowi Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW informacji o problemach związanych z procesem nauczania funkcjonariuszy⁵⁸.

⁵⁴ Tamże, k. 128.

⁵⁵ Tamże, k. 130.

⁵⁶ Tamże, k. 129.

⁵⁷ Pismo z grudnia 1974 r. do Dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. J. Chomętowskiego, przesłane przez Przedstawiciela KGB ZSRR w Warszawie W. Sałowa. Źródło: AIPN, IPN BU 0-637/4, k. 21.

⁵⁸ Zarządzenie nr 018/75 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 marca 1975 r. Źródło: AIPN, IPN BU 1254/162, k. 132 - 133.

Rekrutację na studia i przeszkolenie specjalne w ZSRR przeprowadzał Departament Kadr; weryfikacji zgłoszonych kandydatów dokonywała natomiast trzyosobowa komisja w składzie: przewodniczący – Dyrektor Departamentu Kadr MSW, członkowie – Dyrektor Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW i przedstawiciel Komitetu Dzielnicowego PZPR w MSW.

W 1974 r. organy finansowe MSW PRL i KGB ZSRR podpisały protokół o warunkach finansowania i rozliczania kosztów związanych z nauką funkcjonariuszy MSW PRL w zakładach naukowych KGB ZSRR. Zgodnie z tym protokołem KGB ZSRR przyjmowało na studia pracowników MSW na podstawie przyjętego obustronnego porozumienia określającego listę słuchaczy oraz kierunki i okres nauczania. Zakłady naukowe KGB ZSRR miały wypłacać pracownikom MSW PRL przybyłym na studia stypendia w rublach, w wysokości ustalonej przez polskie MSW. Stypendia te miały być, wypłacane począwszy od dnia wjazdu pracownika MSW do ZSRR, do dnia wyjazdu poza jego granice, z wyłączeniem okresu wakacji (letnich i zimowych). Pracownicy MSW PRL byli kwaterowani w internatach zakładów naukowych KGB ZSRR bez członków rodzin. Gdy studia miały trwać dłużej niż jeden rok, można było ubiegać się o zgodę takiego zakładu i Departamentu Kadr na zamieszkanie w ZSRR wraz z rodziną. Wówczas studentowi wypłacano dodatek mieszkaniowy i rodzinny. Uczelnia KGB ZSRR pokrywała koszty przejazdów pracowników PRL z miejsca odbywania studiów do Warszawy (po zakończeniu danego cyklu, w okresie ferii zimowych, w okresie letnim w celu odbycia praktyki oraz w przypadkach wyjazdów związanych z przygotowaniem pracy naukowej) oraz zapewniała opiekę lekarską. Koszty przejazdów pracowników z Polski do uczelni w ZSRR w każdym przypadku pokrywało MSW PRL. Zwraçało też Związkowi Radzieckiemu wszystkie koszty związane z nauczaniem i utrzymaniem swoich pracowników w uczelniach KGB. W skład tych kosztów wchodziło: opłacanie zakwaterowania w internatach, przejazdów, wydatków związanych z opłacaniem profesorów i innego stałego personelu uczelni; finansowanie pomocy naukowych; opłaty za prywatnych nauczycieli czy konsultantów; opieka lekarska oraz wyżywienie⁵⁹. Zwrot kosztów dokonywany był na podstawie art. 3 *Porozumienia między Rządem ZSRR i Rządem PRL o warunkach kształcenia żołnierzy Wojska Polskiego w wojskowych zakładach naukowych ZSRR z dnia 22 czerwca 1960 r.* Zgodnie z tym dokumentem zwrot kosztów następował dwa razy w roku: za I półrocze kalendarzowe – w październiku tego samego roku kalendarzowego i za II półrocze kalendarzowe – w kwietniu następnego roku kalendarzowego⁶⁰.

Od 1972 r. do 1980 r. corocznie na szkolenie do KGB ZSRR wyjeżdżała grupa 15 funkcjonariuszy. Od 1982 r. szkolenia te miały cykl 5-miesięczny (grupy 15 osobowe), a w latach 1986 - 1989 trzy razy w roku odbywały się szkolenia 3 - miesięczne. Program nauki obejmował m.in. zagadnienia dotyczące dywersji ideologiczno-politycznej, podstaw pracy kontrwywiadowczej, działalności KGB, działalności kontrwywiadu wojskowego oraz kryminalistyki operacyjnej. W ramach pierwszego bloku zapoznawano się

⁵⁹ Protokół podpisany na wiosnę 1974 r. przez Szefa Oddziału Finansów i Planowania przy RM ZSRR P. Zajcewa oraz Dyrektora Departamentu Finansów MSW PRL A. Duszę oraz zatwierdzony przez Zastępcę Przewodniczącego KGB ZSRR A. Małygina i Podsekretarza Stanu MSW PRL M. Milewskiego. Źródło: AIPN, IPN BU 0-1633/1, k. 1 - 7.

⁶⁰ *Porozumienie między Rządem ZSRR i Rządem PRL o warunkach kształcenia żołnierzy Wojska Polskiego w wojskowych zakładach naukowych ZSRR z dnia 22 czerwca 1960 r.* Źródło: AIPN, IPN BU 0-637/2, k. 15 - 16.

z tematyką odnośnie do ośrodków dywersyjnych na Zachodzie oraz walki z przeciwnikami ideologicznymi. W przypadku bloku drugiego uczono się organizacji pracy z osobowymi źródłami informacji oraz prowadzenia ewidencji spraw operacyjnych różnych kategorii⁶¹.

Ponadto od 1985 r. przeprowadzany był 2-miesięczny Wyższy Kurs Doskonalenia Kadr KGB ZSRR w Leningradzie z zakresu obserwacji zewnętrznej. Raz w roku 10-osobowa grupa była szkolona w zakresie działalności przeciwnika na terytorium ZSRR i związanych z tym zadań dla służby obserwacji, wykorzystania kryminalistyki w pracy tego pionu, wrogiej działalności legalnych przedstawicielstw państw zachodnich na terytorium ZSRR i taktyki pracy obserwacji. Poruszane były również zagadnienia dotyczące stosowania techniki specjalnej i psychologii przez tę jednostkę. Uczestnicy szkoleń zapoznawani byli poza tym z prawem karnym ZSRR, z podstawami marksizmu-leninizmu oraz uczestniczyli w ćwiczeniach stricte fizycznych i wojskowych. Zajęcia odbywały się w formie wykładu lub seminarium, bez tłumacza⁶².

Nie można ustalić dokładnej liczby funkcjonariuszy, którzy w latach 1972 - 1990 studiowali bądź odbyli przeszkolenie na uczelniach związanych z MSW ZSRR i KGB⁶³. Na podstawie zidentyfikowanych materiałów źródłowych ich liczbę oszacowano na ponad 600 osób⁶⁴.

Zakończenie

Niniejsze opracowanie ukazuje relacje, jakie zachodziły między Departamentami polskiego MSW organami bezpieczeństwa ZSRR w latach 1970 - 1990. Zazębianie się interesów kontrwywiadów obydwu państw, spowodowane sytuacją polityczną, w sposób naturalny doprowadziło do współdziałania między nimi. Kierunki zainteresowań i wspólne realizacje spraw wynikały głównie z potrzeb strony radzieckiej i były im podporządkowane.

Na podstawie analizowanych dokumentów widać jednoznacznie, że koordynacja działań obu służb była systematyczna i standardowa. W prezentowanych materiałach nie ma najmniejszej wzmianki na temat wyjątkowości, czy też szczególnego charakteru ich współpracy.

Dokumenty wskazują jednoznacznie, że strona polska przykładała dużą wagę do współpracy z KGB. Świadczą o tym szczegółowe odpowiedzi na zapytania strony radzieckiej. Także jednostronne meldunki z działań Departamentu II MSW wskazują, iż wymiana informacji odbywała się zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami.

Współpraca SB i KGB dotyczyła szerokiego wachlarza działań. Z jednej strony była to kontrwywiadowcza ochrona jednostek Armii Radzieckiej, z drugiej natomiast – działania operacyjne wobec obywateli innych państw oraz zabezpieczanie międzyna-

⁶¹ Szkolenia funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych PRL w Wyższej Szkole KBP ZSRR w latach 1985 - 1990. Źródło: AIPN, IPN BU 0-637/9, k. 4 - 30.

⁶² *Sprawozdanie z przeszkolenia grupy aktywu kierowniczego pionu „B” w Wyższej Szkole Obserwacji w Leningradzie z 11.09.1987 r.* Źródło: AIPN, IPN BU 0-637/10, k. 26 - 27.

⁶³ Jest to spowodowane brakiem pełnej dokumentacji osób delegowanych na uczelnie ZSRR.

⁶⁴ Szacowano na podstawie informacji znajdujących się w pismach Dyrektorów Departamentu Kadr MSW, Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW i Gabinetu Ministra MSW oraz kierowanych do Przedstawicielstwa KGB ZSRR w Warszawie.

rodowego ruchu granicznego. Do działań operacyjnych należy także zaliczyć kontrolę operacyjną mniejszości narodowych i przeciwdziałanie funkcjonowaniu służb specjalnych przeciwnika. Za przejaw wymiany informacji można natomiast uznać nie tylko różnego rodzaju korespondencję pomiędzy służbami, ale przede wszystkim uczestnictwo strony polskiej w PSED⁶⁵. System ten zapewniał szybką i bieżącą wymianę danych na temat osób, instytucji i organizacji. Środkiem mającym gwarantować i uzupełniać właściwe wykonywanie zadań wynikających z planów współpracy obu służb były działania w Warszawie i Moskwie ich oficjalne przedstawicielstwa. Z kolei współpraca na płaszczyźnie pozaoperacyjnej polegała na organizowaniu szkoleń dla polskich funkcjonariuszy na terenie ZSRR.

Opierając się na analizowanych materiałach, udało się wytypować 600 funkcjonariuszy studiujących i odbywających szkolenia w radzieckich uczelniach. Zidentyfikowano 149 agentów wykorzystywanych we wspólnie prowadzonych przez SB i KGB działaniach operacyjnych.

W zaprezentowanej pracy nie udało się w pełni odtworzyć działalności przedstawicielstwa KGB w Polsce. Nie do końca powiodła się także próba ustalenia danych funkcjonariuszy SB i KGB współpracujących przy realizacji konkretnych spraw operacyjnych. Jest to spowodowane brakiem części materiałów, które zapewne zostały zniszczone przed rokiem 1990.

Niniejszy artykuł stanowi próbę podjęcia tematyki dotyczącej współpracy SB i KGB w latach 1970 - 1990. W żadnym wypadku nie wyczerpuje jednak tego zagadnienia. Pozwala jedynie wyznaczyć kierunki dalszego pogłębienia poszczególnych aspektów tej współpracy.

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację opracowania dotyczącego współpracy KGB i SB w latach 1970 - 1990 opublikowanego w poprzednim numerze „Przeгляdu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”. Jego autorzy korzystali z materiałów archiwalnych byłego MSW przechowywanych w Instytucie Pamięci Narodowej.

Jak wynika z treści artykułu, współpraca wyżej wymienionych służb dotyczyła szerokiego zakresu działań. Z jednej strony była to kontrwywiadowcza ochrona jednostek Armii Radzieckiej, z drugiej – działania operacyjne wobec obywateli innych państw oraz zabezpieczanie międzynarodowego ruchu granicznego. Do działań operacyjnych zaliczyć także należy przeciwdziałanie aktywności służb specjalnych krajów demokracji zachodniej. Z kolei współpraca na płaszczyźnie pozaoperacyjnej polegała na organizowaniu dla polskich funkcjonariuszy szkoleń na terenie ZSRR.

Podjęta próba dokonania bilansu współpracy w żadnym wypadku nie wyczerpuje jednak tego tematu. Pozwala jedynie wyznaczyć kierunki dalszych prac nad pogłębieniem tego zagadnienia.

⁶⁵ PSED – Połączony System Danych Ewidencyjnych o Przeciwniku.

ABSTRACT

This article is a continuation of the paper on the development of cooperation between the Soviet KGB and the Polish Security Service (SB) in the years 1970 - 1990, published in the previous edition of the "International Security Review". The authors used the archives of the former Ministry of Interior stored at the Institute of the National Remembrance (IPN).

As highlighted in the article, the cooperation of KGB and SB related to a wide spectrum of activities such as, counterintelligence protection of Soviet Army and operational activities against citizens of other countries and the security of the international cross border traffic.

Such operational activity includes countering any activity of the Western democracies' intelligence services. The non operational cooperation related to trainings for Polish officers in the Soviet Union.

This article does not fully cover the subject, it just allows to indicate directions for future in depth analysis of the topic.